

Komentár k textu M. Bahnu:

K niektorým prekonaným postupom v elementárnej sociologickej analýze

M. Bahna zverejnil svoju odpoveď na moju kritickú esej. Vzhľadom na obsah jeho reakcie a spôsob, akým ju prezentoval, môj komentár bude len stručný a uvediem ho v 8 bodoch.

1. M. Bahna vzal na seba všetky „domnelé výhrady“, ktoré som mu adresoval. Inak to ani nešlo. No pokým z toho nevyvodí konkrétne dôsledky, je to len prázdne formálne gesto. Akotak (citátom jednej vetičky z projektu na grant) doplnil len účel štúdie 2 – urobil svojším spôsobom len to, čo mal spraviť dávno predtým. No týmto krokom sa výhrad nezbavil, a tak sa ich pokúša aspoň relativizovať a kompromitovať tým, že ich vyhlasuje za domnelé.

2. Ťažko súhlasiť s tým, že výhrady (najmä vo vzťahu ku štúdii 2), ktoré sa týkali osobitne

- konfúzií pri práci s hodnotami, názormi, postojmi, preferenciami a pod.
- absencie teoretickej koncepcie a banalizácie sociologického skúmania
- metodických nedostatkov pri skúmaní

by z hľadiska sociológie bolo možné považovať za domnelé.

3. M. Bahna pritom totálne ignoroval (najmä vo vzťahu ku štúdii 1) – obdobne ako pri odpovedi P. Soukupovi – zásadné výhrady, akými sú najmä:

- neudržateľný odkaz na údajné emergentné vlastnosti agregovanej škály
- paradoxné prijatie Stevsovho modelu merania
- hrubé narušenie podmienok lineárnej regresie, nemožnosť interpretácie regresných koeficientov, neprimeranosť danej aplikácie koeficientov determinácie, absencia logistickej regresie, nesprávne použitie testu závislosti namiesto testu dobrej zhody
- spochybnenie uskutočneného tzv. metodologického experimentu, podoby tzv. experimentálneho designu a dezinterpretácia určenia kauzálneho vplyvu
- neoprávnená redukcia sociologického výskumu len na výskum verejnej mienky ako fundamentu základného výskumu. Neudržateľnosť použitej a skompromitovanej stratégie naivného indukcionizmu.

Niet pochyb, že ani tu nejde o nijaké domnelé nedostatky.

4. Pokus o akúsi kvázi-deduktívnu argumentačnú schému (s. 3), ktorá by mala dokázať, že medzi ordinálnymi a intervalovými premennými nie sú významné rozdiely, je v mnohých ohľadoch nepodarený a neadekvátny, a to tak formálne, ako aj vecne. Navyše, jeho odpoveď na obe otázky je vopred známa.

4.1. Prvá otázka sa zakladá na falošnom predpoklade, že operácie sa predpisujú znakom. Každá odpoveď na otázku s falošným predpokladom je nesprávna. Je to až akési strategické uväznenie predpisovaním, pripisovaním, či pridelovaním, t.j. voluntaristickými, resp. arbitrárnymi krokmi.

Prípustné operácie sú dôsledkom rozličnej gnozeologickej hodnoty informácií, ktorých nositeľom sú jednotlivé druhy znakov.

4.2. problém ordinality a prekonania rozdielov medzi ordinálnymi a intervalovými znakmi:

a) M. Bahna si kladie aj otázku, či znaky, ktoré použil, sú naozaj ordinálne. Áno, sú, aj keď on sám nástojčivo tvrdí opak. Aj rozdiel medzi dvoma škálami, ktoré uvádza Bahna na s. 7, je zrejmý každému, kto ho chce vidieť. Moja škála je intervalová: má spojité kontinuum, varianty v prirodzených číslach a bežne akceptovanú, štandardnú mernú jednotku (bod). Formálne podobnosti (počet variantov a pod.) sú náhodné a nepodstatné. Škály, ktoré používa M. Bah-

na, sú – ako som ukázal v pôvodnom príspevku – ordinálne. Sú tu aj ďalšie významné rozdiely: moja škála je hybridná (má posudzovací základ a meranie vonkajších stavov spoločnosti s pomocou výrokov – kognitívnych odhadov), kým M. Bahna meria individuálne prejavy (názory).

Som presvedčený, že i keď moja škála je dobrou aproximáciou, problematika si vyžaduje ďalšie zlepšovanie a zdokonaľovanie (je to len jeden krôčik v tomto komplikovanom historickom a nelineárnom procese).

b) Okrem odkazu na staršiu Borgattovu prácu (ale bez akéhokoľvek argumentu, resp. zhrnutia autorových argumentov; to by v takomto kľúčovom bode rozhodne malo byť, lebo inak sa to stáva málo presvedčivé – i tu platí ono klasické *Hic Rhodos, hic salta!*) nikde neuvádza ani dôvody, pre ktoré by Borgattova koncepcia nemala platiť len v prípade Likertovej škály, t.j. pre vzťah medzi viacerými manifestnými premennými a príslušným latentným kontinuum (porov. aj bod č. 5).

c) Je to sčasti dané aj tým, že M. Bahna „vidí“ a skúma len a len názory, postoj atď. (t.j. individuálne prejavy). No s ordinálnymi znakmi sa pravidelne pracuje aj v iných, odlišných prípadoch: často sa zisťujú napr. frekvencie aktivít, usporadúvajú sa stimuly (t.j. oproti individu vonkajšie skutočnosti) a pod., kde nesporne ide o ordinálne znaky, na ktoré nielen Borgattove úvahy, ale ani iné formy zamieňania ordinálnych znakov na intervalové nemožno vôbec aplikovať.

4.3. M. Bahna deklaruje prekonanie, t.j. vlastne „zrušenie“ ordinálnych znakov tým, že sa stotožnia s intervalovými. Sám správne tvrdí, že tu nestačí argumentovať bežnou praxou a že existujú lepšie argumenty. Celú túto pomerne rozsiahlu pasáž sa pokúsím zhrnúť v parafrázach.

Lepšie argumenty spadajú do 4 kategórie tvrdení:

a) emocionálne: frustrácia z tohto nekončiaceho sa sporu

b) anekdotické: napr. medzi ordinálnymi a intervalovými znakmi je len malý rozdiel; radšej zlý test ako žiadny test; ak neexistujú neparametrické testy, použijeme parametrické a pod.

Ak by sme prijali tieto tvrdenia ako argumenty, má to viacero dôsledkov. Jedným z nich je aj to, že hrozí i „zrušenie“ (prekonanie?) nominálnych znakov. Nevie, či si to ktosi všimol: likvidácia nominálnych znakov sa už vlastne začala. Veď medzi nominálnymi a ordinálnymi znakmi je tiež obdobný „malý rozdiel“ ako medzi znakmi ordinálnymi a intervalovými.

Emocionálne a anekdotické tvrdenia uvedeného druhu vôbec nemožno považovať za argumenty v tejto veci.

c) pragmatické tvrdenia (dostávame rovnaké, resp. veľmi blízke výsledky; rozlíšenie nominálnych, ordinálnych a kardinálnych znakov je len didaktický prostriedok pri príprave študentov; porušenie predpokladu o ekvidištancii prináša len zanedbateľnú chybu atď.) poskytujú len sekundárne argumenty, ale pritom vyvolávajú interpretačné ťažkosti, ktoré som naznačil vo svojej eseji.

d) jediné vecné tvrdenie, ktoré som našiel a ktoré možno prijať ako argument, hovorí o tom, že úroveň merania nie je vrodenu charakteristikou meraného objektu a daný objekt môže byť meraný na každej úrovni. S tým možno len súhlasiť, no toto nie je nijaký argument v prospech stotožnenia ordinálnych znakov s intervalovými.

Druh znaku nepochybne závisí od vymedzenia znaku a jeho variantov, výskumného zámeru, plánovaných operácií a pod. a navyše, každý druh znaku má aj svoje kvantitatívne určenie (dimenzialitu, počet variantov atď.). Len dva známe príklady:

– pohlavie (gender) ako absolútny individuálny znak je nominálny znak, no ako analytický kolektívny znak (napr. podiel žien v populácii) je už znak podielový.

– spokojnosť (súhlas a pod.) s dajakým „X“ tiež môže byť vymedzená tak nominálne (spokoj-

nosť vs. nespokojnosť), ordinálne (od veľmi spokojný až po veľmi nespokojný), ako aj intervalovo (od 0 po 10 bodov).

5. Na to, aby platil jeden z kľúčových predpokladov, o ktoré sa M. Bahna opiera pri stotožňovaní ordinálnych znakov s intervalovými, t.j. že „vo väčšine prípadov ide o premenné, ktoré je možné označiť ako jednotlivé položky Likertovej škály“ (s. 5), muselo by byť ako celok splnených všetkých 5 nevyhnutných podmienok. Muselo by byť:

- vecne definované latentné kontinuum,
- určená dostatočne robustná množina manifestných premenných,
- určený vzťah manifestnej premennej k latentnému kontinuu (validita),
- overená diferenciačná schopnosť (vhodnosť) manifestnej premennej a
- garantovaná jednodimenzialita latentného kontinua.

V analyzovaných textoch to nie je nikde splnené. Najmä vo vede treba rozlišovať medzi tým, čo je možné a tým, čo je skutočné.

6. Tvrdenie, že v texte o sociálnej anómii podnikám medzinárodné porovnanie je zjavná a hrubá dezinterpretácia, na ktorú som M. Bahnu upozornil na seminári. Predstupeň medzinárodného porovnania nie je medzinárodné porovnanie. Každý sa môže presvedčiť, že je to uvedené už v názve kapitoly č. 6 a v samom texte mojej knižky o sociálnej anómii podrobne analyzujem 12 vymedzených parametrov, ktoré slúžili až na akési masochistické skúmanie porovnateľnosti príslušných modelov. Z toho vyplynulo explicitné zdôvodnenie limitácií a obmedzených možností takejto operácie, ktorú v tejto vynútenej situácii možno nazvať len predstupeň. Keďže moja monografia bola publikovaná dlhé mesiace skôr, všetky komentáre M. Bahnu v tejto veci sú prinajmenšom redundantné.

7. Škála je model skúmaného kontinua a berie do úvahy jeho dimenzialitu a variabilitu. Diskusia sa tu týka konštrukcie meracieho nástroja, nie jeho vnímania expertom (respondentom). V kontakte s expertom ide predovšetkým o jeho rozlišovaciu schopnosť, ktorú treba otestovať.

8. Niekoľko drobných poznámok:

a) Zvláštne prípady, anomálie vznikajú často a v rôznych oblastiach. Z algebry vieme, že niektoré rovnice nemajú riešenie, iné majú dva korene atď. (výnimka potvrdzuje pravidlo). Môže to nastať aj v prípade štatistických parametrov, ako som to naznačil vo svojej eseji. Aj medián môže vykazovať takéto anomálie. V pomerne veľkých súboroch, s ktorými pracujú sociológovia, je málo pravdepodobné (no nie vylúčené), že nastane aj situácia, ktorú spomína M. Bahna (50% : 50% presne na hranici kategórie). Ja som síce za dlhé roky na čosi podobné nenarazil, no viem si predstaviť viacero pragmatických riešení. Pikantný je nápad na vyrátanie aritmetického priemeru pre dva „mediány“, ktoré pochádzajú z ordinálneho znaku.

Je to problém, ktorý prednostne patrí do kompetencie matematických štatistikov.

b) Vzájomná zameniteľnosť indexov v danom kontexte znamená, že hodnoty indexov budú korelovať.

c) Nie je pravda, že pripisujem Normanov text Gaitovi a že som z neho čosi aj vynechal. Odkaz na Gaita (v podaní Normana) je v mojej eseji dvakrát – raz ako plný text (pozn. č. 10 na s. 8):

Už vyššie citovaný G. Norman k tomu uvádza aj prístup, ktorý prezentoval J. Gaito v r. 1980. Podľa Gaita „... this is not a statistics question at all. ... we cannot theoretically guarantee that the true distance between 1 = “Definitely disagree” and 2 = “Disagree” is the same as 4 = “No opinion” and 5 = “Moderately agree”, this is irrelevant to the analysis because the computer has no way of affirming or denying it. There are no independent observations to verify or refute the issue“ [Norman 2010: 429].

a druhýkrát, o stránku neskôr, ako parafráza. V takejto sekvencii treba predpokladať, že čitateľ, ktorý je už znalý veci, rozlišuje, že dokazovanie môže mať tak pozitívny, ako aj negatívny

záver (t.j. zamietnutie). Jedinou pravdou je chybné uvedenie strany (má byť s. 629).

d) Aj Borgatta píše, že Stevens diskutované rozlíšenie znakov len spopularizoval. Jednotlivé druhy znakov sa rozlišovali už dlhé roky predtým a rozdiely medzi nimi tvorili fundamentálne stavebné kamene základných metrických i nemetrických metód, ktoré vtedy vznikali (napr. metódy jednodimenziálneho škálovania, analýza latentných štruktúr, typologické operácie v priestore znakov atď., atď.). V dlhom zozname autorov – ak berieme do úvahy len tých, ktorí sú dodnes úzko spojení so sociológiou – by isto nechýbali Thurstone, Chave, Saffir, Likert, Guttman, Osgood, Suci, Tannenbaum, ale aj Lazarsfeld a mnohí iní. Naozaj si M. Bahna myslí, že A. Hirner, ktorý o.i. študoval aj v Ríme u Corrada Giniho, toto nevedel?

e) V spore s M. Bahnom som ja, nie iní, aj keď sa na nich odvolávam. Preto sú narážky na nich prinajmenšom nemiestne a nevkusné.

f) Som rád, že M. Bahna sa nehlási ku „slovenskej sociologickej škole“. Nevie, či čosi také vôbec existuje, no viem, že i na Slovensku (a isto po celom svete) sú mnohí sociológovia presvedčení o potrebe permanentného zvedečt'ovania vlastnej disciplíny a snažia sa robiť dobrú vedu.

M. Bahna svojím príspevkom neprekvapil. Zareagoval tak, ako som predvídal vo svojej eseji. Stratégia, ktorú použil a ktorú Čiňania nazývajú „*odviesť draka do údolia*“, je až príliš priehladná: odpútať pozornosť od podstatných otázok (a tie sú tu uvedené najmä v bodoch č. 2 a 3), rozmazať problém o vedľajšie línie a nepodstatné detaily, neraz – najmä pri kľúčových otázkach – priamo neuvádzať argumenty, ale len donekonečna odkazovať na iné texty, kde to vraj je vysvetlené a pod., a pod. Neprehliadnuteľnou súčasťou je pokus obrátiť pozornosť na príkreho a zaostalého kritika. Sám pritom ponúka voluntarizmus, relativizmus, cestu ľahšieho odporu, banalizáciu a pod. Nazýva to prekonaním, no je to prosto len nahradenie dobrej vedy zlou rutinou. Prekonanie je totiž vždy tvorivý proces, krok vpred. Prešľapovanie na mieste je rutina a dokonca krok vzad je prinajlepšom zlá rutina.

Zo všetkého cítiť oneskorené dozvuky vyšumeného feyerabendovského epistemologického anarchizmu. Z pôvodnej radikálne antipozitivistickej koncepcie, ktorá vznikla s vedome provokatívnym, no netriviálnym zámerom a ktorú si v simplifikovanej podobe časom tak ľahko osvojili a prispôbili aj niektorí metodologickí pozitivistí (sic!), za ostatných 50 rokov už zostal len slogan „*everything goes*“, t.j. voluntarizmus a bezbrehý relativizmus (odporúčam siahnuť napr. po českom preklade Boudonovej Biedy relativizmu). Už to tu bolo a viacerí si pamätáme, čo to prinieslo.

Január 2020

prof. PhDr. Juraj Schenk, PhD.